

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНА “ГРУПА ІНТЕРЕСІВ” ЯК СУБ’ЄКТА ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Розглянуто два основні підходи до визначення поняття “група інтересів”. Здійснено ретроспективний аналіз наукових досліджень з проблем концептуалізації поняття “група інтересів”. Обґрунтовано застосування широкого (функціонального) підходу при дослідженні груп інтересів в Україні.

Ключові слова: група інтересів, фракція, група тиску, організовані інтереси

Гнатенко Н. Г. Концептуализация феномена «группа интересов» как субъекта политического процесса

Рассмотрено два основных подхода к определению понятия «группа интересов». Осуществлен ретроспективный анализ научных исследований проблемы концептуализации понятия «группа интересов». Обосновано применение широкого (функционального) подхода при исследовании групп интересов в Украине.

Ключевые слова: группа интересов, фракция, группа давления, организованные интересы

Gnatenko Natalia. Conceptualisation of the fenomen “interest group” as a subject of the political process

The article highlights two main approaches to the definition of "interest group" as the subject of the political process. The look back analysis of scientific research on the conceptualization of the term "interest group" has been done. The application of a wide (functional) approach in the researches of interest groups in Ukraine has been grounded.

Keywords: interest group, factio, pressure group, organised interests

У науковому середовищі склалося загальне розуміння ролі груп інтересів як одного із “домінуючих соціально-політичних інститутів у сучасних суспільствах”¹, вага якого постійно зростає. Проте серед дослідників немає єдиної позиції у питанні визначення сутності поняття «група інтересів» (interest group). Це пояснюється великою різноманітністю проявів означеного явища та відсутністю “універсальних” критеріїв його класифікації. Як справедливо наголошує

© ГНАТЕНКО Наталія Григорівна – помічник-консультант народного депутата України

Г. Джордан, “у тих, хто вивчає зацікавлені групи, немає інструмента, еквівалентного критерію “великих гравців”, який так ефективно окреслює сферу досліджень політичних партій. Зацікавлені групи значно різноманітніші, і тут не існує єдиного способу відсікти маргінальні утворення”². Таким чином, важливим методологічним завданням науковця, який вивчає “групи інтересів” є чітке визначення предмету дослідження, окреслення кола акторів, які підпадають під це поняття.

Ретроспективний аналіз наукових досліджень дозволяє виокремити два основні підходи до визначення поняття “група інтересів”: широкий (функціональний) та вузький (організаційний).

В основу широкого (функціонального) підходу покладено наукову “парадигму інтересів”. Як зазначає А. Мордовцева, перехід до цієї парадигми тривав впродовж XVIII – XIX століть, а у XX столітті вона остаточно замінила “традиційні релігійні, духовні та інші соціокультурні основи у гуманітарному пізнанні”³. “Парадигма інтересів” стала новою фундаментальною теоретико-методологічною основою для пошуку та інтерпретації закономірностей суспільного розвитку, де людський інтерес (від лат. *interest* - має значення, важливо) виступає універсальним джерелом активності соціальних суб’єктів (будь-то індивід чи група індивідів), надає людській діяльності цілеспрямованості, визначає її характер та спонукає до формування нових соціальних практик⁴.

Дана парадигма лягла в основу досліджень авторів т.зв. “ортодоксальної” концепції груп інтересів. До них традиційно зараховують ідеолога американської конституції Дж. Медісона та американських дослідників першої половини XX століття А. Бенлі та Д. Трумена.

Слід зазначити, що Дж. Медісон не вживав термін “група інтересів”, але описував це явище послуговуючись терміном фракція (від лат. *factio*). Ним він позначав об’єднання громадян, які “діють під впливом якоїсь спільної спонуки – пристрасті або інтересу – всупереч правам інших громадян або сталим і сукупним інтересам спільноти”⁵. Таким чином група інтересів за Дж. Медісоном – це універсальний суб’єкт політики, який включає у себе її функціональний, соціальний, інституційний виміри. Автор наголошував, що “фракційність” суспільства є його об’єктивним (природнім) станом,

оскільки детермінується наявністю необмеженої кількості групових інтересів, присутніх у соціумі.

Термін «група інтересів» на початку ХХ століття у науковий обіг ввів американський соціолог, економіст і історик А. Бентлі. Послугуючись новаторською на той час методологією біхевіоралізму (від англ. behaviour – поведінка) він фокусує свою дослідницьку увагу не на формальних інститутах та процесах врядування, а на діяльності груп, яка “зумовлена їх інтересами і спрямована на забезпечення цих інтересів”⁶. Для науковця група та інтерес тотожні явища, оскільки: “немає такої групи, яка б не мала власного інтересу”⁷. При цьому наявність інтересу у дослідника передбачає активну цілеспрямовану діяльність групи щодо його реалізації. Поза “активним” інтересом група у А. Бентлі не існує.

Автор пропонує загальний поділ груп інтересів на дискусійні та організаційні. Перші формуються в глибинах суспільства і їх діяльність спрямована на артикуляцію громадської думки (широких суспільних інтересів), другі перебувають “на поверхні” і діють безпосередньо у сфері політики. До них автор зараховує політичні партії, урядові структури, суди тощо.

У подальшому положення викладені А. Бентлі деталізував та оформив у “ортодоксальну” концепцію груп інтересів інший американський дослідник Д. Трумен. Слід зазначити, що у своїй роботі “Процес управління” (1951 р.)⁸ він відходить від беззастережного ототожнення групи із інтересом та діяльністю і визначає її як велику кількість індивідів, що “взаємодіють між собою з певною мірою частоти”⁹. На відміну від інших соціальних груп (категоріальних, професійних, конфесійних тощо), “група інтересів” у Д. Трумена набуває своїх “специфічних” ознак: наявність артикуляції вимог до інших груп (включаючи уряд) з метою встановлення, підтримання чи закріплення норм поведінки, які відображають спільні погляди членів групи. Разом із тим, межі між групами у автора розмиті: будь-яка соціальна група, яка включається у політичний процес набуває ознак “групи інтересів”.

І у А. Бентлі, і у Д. Трумена іманентними властивостями “групи інтересів” виступають тиск та здатність чинити опір, які характеризують активну фазу відстоювання інтересів. Таким чином поняття “група інтересів” та “група тиску” (“pressure group”) у дослідників

є тотожними. Перманентний конфлікт групових інтересів виступає способом існування та розвитку суспільства. За результатами кожного конфлікту у суспільстві встановлюється рівновага (баланс групових тисків), яка втілюється у рішеннях органів влади. У разі, коли уряд не здатен відтворити відповідний баланс, він або еволюціонує, або розпадається і формується нова владна більшість.

Ідея суспільної саморегуляції, кульмінацією якої виступає явище суспільної рівноваги в ортодоксальній концепції груп ґрунтується на положенні про те, що рівень тиску групи є прямо пропорційний її розміру. Тобто, ширший (загальніший) інтерес у Бентлі-Трумена завжди перемагає вузький (спеціальний, егоїстичний) інтерес, внаслідок чого гарантується контроль суспільства над процесом врядування.

Підсумовуючи викладене, слід узагальнити ключові положення ортодоксальної концепції груп: а) “група інтересів” виступає системоутворюючим елементом суспільного (в тому числі політичного) життя, що характеризується наявністю спільного для групи інтересу та активною діяльністю щодо його реалізації; б) усі політичні явища є наслідком міжгрупової взаємодії конкуруючих груп; в) взаємодія інтересів відбувається на засадах саморегуляції, коли більша за розміром група, яка реалізує найбільш загальний інтерес завжди перемагає групи, що артикулюють вузький (еґоїстичний) інтерес; г) державна політика є відображенням балансу (рівноваги) інтересів, встановленого між групами внаслідок дії механізму суспільної саморегуляції; д) дослідити і описати усі політичні явища можна лише через емпіричне дослідження діяльності “груп інтересів”.

З середини минулого століття група інтересів як об’єкт наукових досліджень набула таких характеристик як наявність сталої і формалізованої структури об’єднання та фіксованого членства. Це вже не розмиті у структурному значенні формування, об’єднані за Бентлі-Труменом лише спільним інтересом та прагненням його реалізувати через взаємодію із органами влади, а, як зазначає Р. Солсбері, “формально організовані асоціації, що прагнуть здійснювати вплив на рішення уряду”¹⁰. За такого підходу синонімами групи інтересів стали такі поняття як організовані інтереси (organised interests) та організовані групи (organised groups). У цілому, організаційний, або як його ще називають “вузький” підхід до ви-

значення поняття група інтересів і сьогодні є провідним серед дослідників системи груп у країнах сталої демократії. Серед них Г. Зейглер¹¹, Ф. Херіс¹² тощо.

Сама ортодоксальна концепція груп неодноразово піддавалась науковій критиці¹³. Найбільш системно критичне осмислення спадщини Бертлі-Трумена на засадах політекономічної теорії колективної дії (collective action theory) здійснив американський дослідник М. Олсон. Положення його роботи “Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп” (1965)¹⁴ ґрунтується на гіпотезі, що homo economicus (“людина раціональна”) проводить стратегічний політичний вибір з точки зору максимізації особистої вигоди (досягнення матеріальних, соціальних, політичних благ) і тому ефективність діяльності групи залежить від рівня індивідуальної зацікавленості члена групи у результаті її діяльності.

М. Олсон зазначає, що будь-яка група інтересів (державна, профспілки, фермерські організації, корпорації тощо) як організація, “метою якої є просування інтересів їхніх членів”, покликана реалізувати фундаментальну функцію щодо “забезпечення суспільними (колективними) благами” своїх членів¹⁵. Здатність групи реалізувати цю функцію, на думку автора, перебуває в оберненій залежності від її розміру. Тобто, “чим більшою є група, тим далі вона буде від отримання оптимального обсягу колективного блага” і “тим менше вона реалізує спільні інтереси”¹⁶.

Також на користь більшої ефективності малої “привілейованої” групи у питанні реалізації колективного інтересу виступає її високий організаційний потенціал. М. Олсон наголошує, що малі групи з великою ймовірністю “зможуть зорганізуватися для колективних дій, до того ж вони можуть зорганізуватися раніше, ніж великі групи”, тому виникає ситуація, за якої “у членів “малих” груп виявляється непропорційно велика організаційна влада для здійснення колективних дій”¹⁷.

Окрім того, дослідник спростовує положення про “злиття” індивідуального та колективного інтересу, виокремлюючи індивіда і перш за все лідера групи у самостійний, впливовий суб’єкт політики. Він обґрунтовує свою тезу явищем внутрішньо організаційної олігархізації групи. На цьому наголошують і інші західні дослідники. Так Р. Міхельс зазначає, що будь-яка організація, незалежно

від її демократичності чи автократичності має внутрішню тенденцію до олігархізації, яка у підсумку виливається у розділення її членів на “керівну меншість та керовану ними більшість”¹⁸.

Спосіб організації груп інтересів покладено в основу ряду класифікацій цього політичного суб’єкта. Серед них, зокрема найбільш поширена серед західних науковців типологія Г. Алмонда та Дж. Пауелла. Вони поділяють усі групи на чотири типи: дезорганізовані групи (anomic group); групи, які не організовані в асоціації (nonassociational groups); інституціональні групи (institutional interest groups); асоціації (associational groups)¹⁹. У свою чергу М. Дюверже, спираючись на аналіз внутрішніх структур соціальних груп, поділяє їх, на традиційні і масові за аналогією масових та кадрових партій²⁰.

Слід зазначити, що поширення у країнах сталої демократії організаційного (вужького) підходу до визначення групи інтересів як суб’єкта політичного процесу зумовлено наявністю: а) плюралістичної структури суспільства; б) усталеної, довготермінової практики участі груп інтересів у процесі формування державної політики, яка санкціонована соціальними нормами; в) легальних правових механізмів артикуляції групових інтересів.

Натомість в країнах, де склалася дихотомічна структура суспільства, відсутня укорінена як легальна, так і легітимна практика артикуляція групових інтересів застосування “вужького” підходу для визначення і дослідження групи інтересів як суб’єкта політики є невинуватим через високу флюїдність явища. Так, у пострадянських країнах в цілому та Україні зокрема набув поширення широкий (функціональний) підхід до визначення змісту поняття група інтересів, коли основним критерієм існування явища виступає дієве проявлення функціонального (тобто вужькогрупового, спрямованого на вирішення однієї чи обмеженої кількості проблем) інтересу, у зв’язку із чим “включення групи у політичний процес дозволяє захарувати її до групи інтересів”²¹. Функціональний підхід, по-суті, відсилає нас до ортодоксальної концепції груп, де основними критеріями поняття “група інтересів” виступають наявність: а) спільного для групи інтересу; б) групової активності у сфері політики з метою його реалізації.

Варто виділити ряд класифікацій груп інтересів, в основі яких лежить характеристика інтересу, який вони артикулюють. У найбільш широкому вимірі за характером інтересів дослідники поділяють групи

на “групи бізнес-інтересів” і “групи не бізнес-інтересів”²². Така типологія акцентує увагу на домінуючій ролі бізнесу у структурі груп сучасного суспільства, проте вона лишає поза увагою цілий ряд організованих економічних інтересів, які також виступають важливими суб’єктами формування політики, наприклад, профспілки.

Спрощену, але більш всеохоплюючу класифікацію пропонує американський політолог Дж. Беррі. Він поділяє групи на ті, що репрезентують широкий (суспільний) та приватний (егоїстичний) інтерес²³. Артикулюючи приватні інтереси індивід діє як бізнесмен, власник тощо, тобто як член певної референтної групи, а не як громадянин. Такі групи спрямовані на пріоритетне щодо інших груп задоволення власних вузькогрупових потреб у сфері розподілу суспільних ресурсів.

Так, Т. Паттерсон поділяє групи інтересів на: а) економічні (бізнес-групи, корпорації, профспілки, фермерські об’єднання, професійні асоціації тощо), які відстоюють економічні інтереси і створюються для того, щоб “отримувати прибуток, забезпечувати робочі місця, покращувати оплату праці чи захищати сферу своєї діяльності”; б) неекономічні (“групи публічного інтересу”, “одноцільові групи”), що формуються не заради досягнення економічних переваг, а заради “можливості просувати справи, в які вони вірять”; в) органи влади як спеціальна категорія груп інтересів (здійснюють репрезентацію та захист інтересів іноземних держав, субнаціональних органів, урядових структур)²⁴.

В Україні серед дослідників переважає саме функціональний підхід до визначення сутності явища та його класифікації, коли групи інтересів розглядаються в контексті дієвої артикуляції, відстоювання та реалізації спільних групових інтересів. Проте є авторські визначення, які поєднують у собі як функціональний, так і організаційний підходи. Зокрема, Ю. Сбанадзе визначає групи інтересів як “організації, які об’єднують громадян на основі тих чи інших специфічних цілей або функцій, артикулюють колективні вимоги та шукають оптимальні шляхи їх просування переважно через вплив на прийняття політичних рішень”²⁵.

Слід зазначити, що застосування широкого (функціонального) підходу при дослідженні груп інтересів відкриває перед науковцем широкі можливості щодо авторського розуміння цього явища, його типологізації тощо. З іншого боку – породжує перманентні диску-

сії щодо окреслення предмету наукового дослідження. Тому для кожного науковця, який звернувся до теми вивчення груп інтересів на перше місце виходить проблема методології, пошуку адекватних явищу інструментів його дослідження.

1. *Павроз А. В.* Группы интересов и лоббизм в политике: учебное пособие. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006. С. 34. 2. *Джордан Г.* Группы давления, партии и социальные движения: есть ли потребность в новых ограничениях? // МЭиМО. 1997. № 1. С.83. 3. *Государственная власть и лоббизм: проблемы и противоречия развития российского политико-правового пространства: монография / под. общ. ред. А.Ю. Мордовцева.* Москва: Юрлитинформ, 2011. С. 8. 4. *Філософія політики: короткий енциклопедичний словник / авт.-упоряд. Андрущенко В. П. та ін.* Київ: Знання України, 2002. С. 260 – 261. 5. *Медісон Дж.* Основы демократичного врядування // Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 383 – 384. 6. *Современная буржуазная политическая наука: проблемы государства и демократии / под общ. ред. Г. Х. Шахназарова.* Москва: Наука, 1982. С. 65. 7. *Bentley A.* The Process of Government: A Study of Social Pressures. Cambridge, Mass., 1967. P. 221 – 222. 8. *Truman D.B.* The Governmental Process. New York: Alfred A. Knopf, 1964. XV. 544 p. 9. Там само. P. 24. 10. *Salisbury R. H.* Interest Groups // Nongovernmental Politics Handbook of Political Science / Ed. by F. I. Greenstein and N. W. Polsby. Reading, Mass., 1975. P. 171. 11. *Zeigler H.* Interest groups // Encyclopedia of Government and Politics. N. Y., 1992. 12. *Harris F. R.* America's democracy: the ideal and the reality. Glenview, Ill.: Scott, Foresman, 1983. 683 p. 13. *Berry J.M.* The Interest Group Society. Harper Collins Publishers. 1995. P.24. 14. *Олсон М.* Логіка колективної дії: суспільні блага і теорія груп / М. Олсон; пер. з англ., післямова С. В. Слухай. Київ: Лібра, 2004. 271 с. 15. Там само. С. 24. 16. Там само. С. 43 – 45. 17. Там само. С. 77. 18. *Михельс Р.* Социология политической партии в условиях демократии // Диалог. 1990. № 3–15. С. 58. 19. *Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: учеб. пособие для студ. - политологов / Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р.; сокр. пер. с англ. А.С. Богдановский, Л. А. Галкина.* Москва: Аспект Пресс, 2002. С. 130–135. 20. *Дюверже М.* Политические партии / Морис Дюверже; Л. А. Зимина (пер. с фр.). 4-е изд. Москва: Академический Проект; Трикста, 2007. С. 114–121. 21. *Перегудов С. П., Латина Н.Ю., Семененко И.С.* Группы интересов и российское государство. – Москва: Эдиториал УРСС, 1999. С. 25. 22. *Charrad K.* Lobbying the European Union // Westfälische Wilhelms-Universität Münster; Nachwuchsgruppe „Europäische Zivilgesellschaft und Multilevel Governance“. URL: http://nez.uni-muenster.de/download/Charrad_Literaturbericht_Lobbying_mit_Deckblatt.pdf 23. *Berry J. M.* Lobbying for the People. Princeton, 1977. P. 7. 24. *Patterson Thomas E.* The American Democracy. New York: McGraw, 1993. P. 355 – 358 25. *Сабанадзе Ю. В.* Группы интересов в условиях переходного общества: монография. Київ: Логос, 2009. С. 18.